

Ze sociologických výpovědí o západoněmecké mládeži (Je současná mládež skeptická?)

MILUŠE KUBÍČKOVÁ

Vysoká škola politická a Ústav marxismu-leninismu
pro vysoké školy

I.

V etapě příprav sociologického výzkumu vysokoškolského studentstva na Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy v Praze vycházíme z předpokladu, že k vypracování výchozích hypotéz a k volbě vhodných výzkumných metod je účelné se postupně seznámit s významnějšími díly světové sociologie mládeže, případně sociologie výchovy či pedagogické sociologie. V naší sociologii se v těchto tematických okruzích významnější knižní publikace teprve připravují; časopisecká tvorba je poměrně početná a bohatá na cenné empirické postřehy, nemá však vždy sociologický charakter a pro svou roztržitost nemůže nahradit ucelené práce knižní.

Na Západě je výzkumná a ediční činnost v této oblasti značně rozsáhlá. Zvláště v Německé spolkové republice se po druhé světové válce objevilo množství sociologicky zaměřených knih, zabývajících se problematikou mladé generace. Zdá se, že jsou to právě sociologové mládeže a výchovy, kteří na Západě reagují relativně nejživěji na volání po zvýšeném zájmu o osud člověka v ztechnizovaném a odlidštěném moderním světě.

Tato početná literatura je však značně nepřehledná a často se v závěrech rozchází. Je to důsledek jednak neujasněnosti metodologických východisek, jednak obecného nedostatku kumulativních tradic v sociologii.

Náš přístup k západní nemarxistické sociologii mládeže a výchovy je kritický, zároveň však nevylučuje kontakt s racionálními přínosy. Jednou z podmínek rozvoje sociologických disciplín i sociologie obecné je snaha nahradit nedostatek kumulativních tradic v sociologii. V tomto směru je účelné zabývat se podrobněji vždy určitým relativně uceleným okruhem sociologických

výpovědí kupících se kolem příbuzného problému. Takovéto výpovědi tvoří relativně samostatný okruh neboli trs názorů, navzájem se doplňujících a korigujících, které až ve svém celku dávají přesnější obraz jevu. Vymežit trs sociologických výpovědí není snadné, neboť může dojít k jejich subjektivnímu zúžení.

Ústav marxismu-leninismu proponuje dlouhodobou analýzu nejdůležitějších sociologických výpovědí o mládeži socialistických i kapitalistických zemí. Informace o nemarxistické západní sociologii mládeže se zvýrazněným zájmem o problémy studentů zahajujeme shrnutím části diskuse o západoněmecké mládeži, dlouho charakterizované jako „skeptická generace“ pod vlivem stejnojmenné knihy Helmuta Schelského.¹ Kniha podnítila polemicky vyhrcočené diskuse nejen mezi sociology západoněmeckými, ale i v jiných zemích německého jazykového okruhu. Tím byl současně zvýšen zájem o další metodicky lépe fundované sociologické výzkumy.

I když *Skeptická generace* Helmuta Schelského dnes již do značné míry ztratila svůj počáteční význam a lesk, přece se jí chceme zabývat, a to ze dvou důvodů: Jednak pro její nepopíratelný význam jakožto jádra sociologických výpovědí o západoněmecké mládeži, jednak též proto, že pokud se na stránkách našich časopisů objevily informace o západní sociologii mládeže, pak v nich figurovalo především jméno Schelského, a to ve spojitosti s touto jeho sociologií mládeže. To mohlo budit dojem, že jde o publikaci reprezentující vrchol západní sociologie mládeže.

V naší informaci se chceme pokusit o konfrontaci nejproblematičtějších závěrů Schelského o mládeži s názory jiných autorů a dobrat se — s ohledem na naše výzkumné cíle — především přesnějších po-

¹ Helmut Schelsky, *Die skeptische Generation, eine Soziologie der deutschen Jugend*, Düsseldorf 1957.

hledů na vysokoškolskou mládež žijící na Západě a v NSR, zvláště pro případ eventuálních komparací.

II.

Schelského globalizující sociologie mládeže.

1. Geneze Schelského sociologie západoněmecké mládeže.

Helmut Schelsky patří nesporně k velkým postavám západoněmecké sociologie neopozitivistického zaměření. Jde o vědce, který zdůrazňuje těsnou zprostředkovanost mezi společenskou vědou a sociální politikou.² V těchto intencích řídí výzkumné sociologické pracoviště v Dortmundu a zaměřuje — i s kruhem svých spolupracovníků — celé své mnohostranné dílo. Jeho spisy dnes představují téměř celý program dílčího řešení potíží moderní společnosti industriálního charakteru. Zahrnuje nejen problematiku mládeže a výchovných institucí, ale i návrhy v oblasti rodinné politiky, zdravotnictví, sociální péče, církevní politiky i problematiky souvisící s řízením průmyslových podniků. Schelsky připomíná v jistém smyslu badatele typu Augusta Comta, snažícího se o pozitivní poznání dílčích projevů společenského mechanismu za účelem jeho vylepšení, stabilizování a tedy i udržení. I on plní nejen funkci apologetickou, ale také kognitivní a tím i kritickou. Přes mnohé zkreslené závěry — hlavně závěry v neobjektivnější rovině — podává řadu racionálních postřehů. Hlavním zdrojem deformací je rozpor mezi proklamovanou snahou po pozitivním odideologizovaném přístupu k sociální skutečnosti a praktickým podržováním výzkumné činnosti některým do značné míry vyspekulovaným tezím.

Nejen literárně zabarvený titul knihy Schelského o mládeži, ale též motivace hlavního zdroje informací o západoněmecké mládeži i řada odvážných a zároveň polemických formulací vzbudily živou odezvu jak v NSR, tak i za hranicemi. Do

jisté míry též oživily rozpory ve vztahu západoněmecké společenskovědní fronty k osobnosti Schelského. Na jedné straně šlo o obdiv k jeho záslužné, více méně průkopnické činnosti, na straně druhé o obnovení nárazek na jeho politickou minulost. Na rozdíl od většiny německých sociologů, kteří po nástupu Hitlera k moci a po odsouzení sociologie jako nežádoucího produktu západní kultury odešli do zahraničí anebo nepublikovali, Schelsky byl i nadále vědecky a publikačně činným.

Jaká je geneze Schelského sociologie mládeže? Hlavním zdrojem empirických dat pro konstituování západoněmecké sociologie mládeže, které započal Schelsky, byl rozsáhlý výzkum dělnické mládeže, prováděný po celém západním Německu. Co do rozsahu, výzkumného objektu i metodiky to byl vlastně vůbec první výzkum toho druhu. Podnět i finanční zajištění daly německé odbory a monopoly.³

Kde hledat společenské pohnutky a objektivní důvody pro všeobecný zájem o výzkumy poválečné mládeže v západním Německu? Především v povážlivé sociální situaci mládeže, souvisící s poválečnou jak relativní, tak i absolutní nezaměstnaností. Nepříznivá sociální situace mládeže, která byla poválečným hospodářstvím nejvíce postižena, na jedné straně posilovala stejně již skeptický postoj k veřejnému životu, a na druhé straně vytvářela jakýsi druh životního praktikismu postupně umocňovaného postavením mladého člověka v sociální struktuře ztechnizované a zbyrokratizované industriální společnosti. Tyto faktory, včleněné do atmosféry poraženého, ideologicky zklamaného a lidsky provinilého národa, se staly příčinou dvou možných alternativ dalšího ideového vývoje mládeže. Buď mohlo dojít k rehabilitaci „politické generace“,⁴ ve jménu zásadního a humánního přetvoření společenských vztahů, jež zplodily fašismus a válku, anebo ke skeptickému odklonu od jakýchkoliv politických zájmů a od organizovaného hnutí. V této sociálně politické situaci mu-

² Andreas Flitner, *Die soziologische Jugendforschung*, Heidelberg 1963, str. 51.

³ A. Flitner, tamtéž, str. 42., 45.
G. Assmann, *Die skeptische Generation H. Schelskys-Bispiel einer unwissenschaftlichen Soziologie der deutschen Jugend*. Zur Kritik der bürgerlichen Soziologie in Westdeutschland, Berlin 1962, str. 162.

⁴ Schelsky rozlišuje tři po sobě jdoucí generace mládeže: generaci tzv. „Jugendbewegung“ počátku

20. stol., vyznačující se odporem k tehdejší civilizaci a romantickým útekem do neformálních skupin a přírody. Dále generaci „politické mládeže“, jež sáhla k organizovaným formám řešení své situace. Bez rozlišení cílů a prostředků politického způsobu řešení společenských problémů nečiní Schelsky rozdílu mezi mládeží komunistickou a fašistickou. Po této „politické mládeži“ následuje současná „skeptická generace“.

sela být západoněmecká mládež zmatena a teprve hledala vlastní cestu k sociálnímu a politickému zařazení. Mezi mládeží začala pracovat ještě legálně existující Komunistická strana Německa a formovala se početná protifašistická demokratická organizace německé mládeže.

Touž společenskou situací byl k životu vyvolán i zájem o empirické výzkumy problematiky poválečné mládeže. Největší zájem o sociologické výzkumy projevily monopoly, jimž šlo o poznání mentality dělnické mládeže s cílem nalézt účinné prostředky ke stabilizování jejího poměru k potřebám podniků. (Dokumenty pro tento generální stimul sociologických výzkumů průmyslové mládeže lze najít mimo jiné v materiálech německého průmyslového institutu *Anlage zum Unternehmerbrief des Deutschen Industrieinstitutes*, 3. 1. 1957).

V poválečném období bylo v západním Německu realizováno několik výzkumů mládeže a z empirických materiálů vzešlo asi 100 kratších a 150 obsírnějších biografii, které však nikdy ani výběrově zveřejněny.⁵

Výzkumy mládeže byly prováděny též v rámci různých ústavů veřejného mínění, jako např. EMNID, DIVO, Demoskopický institut v Allenbachu apod. Jejich výsledků pak používal i H. Schelsky při formulování závěrů svého díla o mládeži. Andreas Flitner upozorňuje na vážné metodické nedostatky většiny těchto šetření, které pak ovlivňují stupeň hodnověrnosti sociologických závěrů a samu sociologii mládeže.

I když všechny uvedené výzkumy byly motivovány především přímou společenskou objednávkou, sehrála zde roli i vnitřní dynamika poválečné sociologie NSR. Část společenskovední fronty se zde pod vlivem krachu fašistické ideologie vyznačovala značným odstupem od tradičního německého filosofujícího přístupu ke skutečnosti a naopak neobyčejným hladem po empirických faktech. Fašistická ideologie zneužila německé filosofické tradice, a proto se „sociální skutečnosti“ a „holá fakta“ jako výpovědi nejčistší empirie⁶ staly nejspolehlivějšími východisky pro mnohé sociologické výzkumy, hlavně u těch badatelů, kteří sami měli důvod stát se skept-

tickými. Flitner téměř ironicky podotýká, že pojmem skeptická generace by snad bylo lépe označit tu věkovou skupinu, která byla v době svého mládí formována nacionálně socialistickou, případně marxistickou ideologií a která zažila skutečné zklamání. K této generaci podle Flitnera náleží i Helmut Schelsky, a proto dokázal provést syntézu nálady zničených ideálů s hladem po „holých skutečnostech“.⁷

Výzkumy dělnické mládeže prováděné pod vědeckým vedením H. Schelského byly reprezentovány ve třech publikacích:

Arbeitslosigkeit und Berufsnot, pod redakcí H. Schelského, vydáno v roce 1952 v Kolíně n. R.

Sozialwissenschaftliche Untersuchungen, kolektivní práce H. Klutha, U. Lohmara a R. Tartlera, vydáno v r. 1955 v Heidelbergu.

Die skeptische Generation od Helmuta Schelského, vydáno v r. 1957 v Düsseldorfu.

Podstatný vliv na genezi Schelského závěrů o mládeži i na způsob interpretace empirických dat mělo několik činitelů: faktory společenské, k nimž se řadí na prvním místě poválečná přechodná nezaměstnanost a vůbec velmi špatná sociální situace mládeže, dále postupně narůstající objektivní změny v postavení i myšlení západoněmeckého dělnictva, a konečně neobvyklé tempo, s jakým se uskutečnil přechod této válkou zruinované části Německa v tzv. hospodářský zázrak. Rychlost hospodářské a do jisté míry i politické stabilizace života v NSR vyvolaly iluze o absolutní změně sociální struktury kapitalistické společnosti, a tedy o změně postavení a názorů dělnické třídy. Tvzení o zmizení třídního vědomí, o všeobecném odklonu pracující mládeže od společnosti i od vlastní skupiny, o subjektivismu atd. jsou v jednotlivostech pravdivá, ale ve svém celku dávají zkreslený, ba deformovaný pohled na sociální strukturu kapitalistické společnosti v NSR i na společenské vědomí jejích tříd a vrstev. V západoněmecké sociologii souvisí s názory na tyto změny běžná teze o tzv. nivelizované společnosti středního stavu, jak o ní budeme ještě v dalších kapitolách hovořit.

⁵ A. Flitner, tamtéž, str. 45, str. 150. H. Schelsky, *Arbeitslosigkeit und Berufsnot*, str. 290.

^{6, 7} A. Flitner, tamtéž, str. 37.

Schelsky přejímá názory na nivelizovanou společnost bez třídních a sociálních diferencí a na těchto apriorních předpokladech zakládá svou sociologii mládeže.

Ke společenským faktorům se řadí činitelé imanentní vnitřní dynamice západoněmecké sociologie. Jde o výraznou poválečnou tendenci k empirismu a o dříve neexistující silný vliv anglické a americké sociologie.

2. Podstatné výpovědi Schelského o západoněmecké mládeži

Jak bylo řečeno, Schelsky zkoumal především mládež dělnickou. Ovšem ke konečnému konstituování sociologie západoněmecké mládeže a formulaci podstatných výpovědí v knize *Die skeptische Generation* použil též výsledků průzkumů ústavů pro veřejné mínění. Tyto výpovědi, pramenící z výzkumů především jedné sociální skupiny mládeže, mají nakonec globální charakter, postihují mládež vůbec a jsou základem typu epochy.

Za základní životní ladění mládeže v západním Německu pokládá Schelsky pocit životní nejistoty. Tento pocit je prý výslednicí střetnutí dvou struktur, které nejenže do sebe nezapadají, ale spíše na sebe protikladně narážejí. Jde o strukturu současné rodiny a strukturu celospolečenskou. Mladí lidé jsou beze zbytku věleni do intimního života svých rodin. Převládající rodinný konformismus stojí v cestě rozvoji osobitých rysů mladých lidí a jejich samostatných názorů. Proto při přechodu z primární skupiny do skupin sekundárních a do širšího, nepřehledného společenství současné společnosti dochází k erupci silného pocitu životní nejistoty a vystupňované potřeby bezpečné plochy pro každodenní jednání. Potřeba co nejrychleji nahradit každodenní stereotypy rodinné stereotypy světa mimorodinného, tj. světa zaměstnanecké praxe, vede mladé lidi k hledání způsobů začlenění do sociální struktury. Pouze naprostým přizpůsobením současné sociální struktuře se mladý člověk zbavuje tíživé nejistoty. Je pochopitelné, že za této situace postrádá mládež nejenom vědomí, ale dokonce i přání po vlastních rolích v historickém procesu.

Současná sociální struktura, charakterizovaná jako všestranně nivelizovaná, likviduje zvláštní životní prostor pro mládež jako generační a sociální skupinu. Stírá rozdíly mezi horními a dolními vrstvami a pro vytvoření typu charakterizujícího mládež této epochy jsou rozhodující rysy středních vrstev, tj. především zaměstnanců průmyslových. Sociologický výzkum Schelského potvrdil, že i zájmy mládeže jsou ovlivněny ztrátou zvláštního sociálního prostoru. „Ve společnosti již neexistují samostatné a pozitivně určitelné sociální role mládeže“.⁸ Protože urychlené včleňování do sociální struktury si žádá značné životní energie, nedostává se mladému konformistovi další síly pro překročení každodenních převážně konzumních stereotypů, a proto nejví většinou ochotu osobně se obětovat celospolečenským zájmům. Současná generace je *prý* mládeží nehistorickou (*geschichtlose Generation*,⁹) uzavřenou v okruhu každodenních návyků a činností privátního charakteru, je tichou generací, neangažuje se pro společnost a je zcela apolitická. Schelského východisko k analýze empirických dat a k argumentaci tkví v rozlišování tří vrstev sociálních faktorů, určujících jednání a postoje mládeže:

1. vrstva: sociální výtvoři,
2. vrstva: sociální struktura,
3. vrstva: historikopolitická situace.

Tyto faktory mají objektivní povahu a působí souvztažně. Přinášejí však zjednodušené závěry při subjektivním posunutí do dominující funkce pouze jedné vrstvy faktorů a při odzavorkování vrstev ostatních. — Jak bylo patrné z dosavadního výkladu výpovědí Schelského o mládeži, autor vyčleňuje jako rozhodující vrstvu pouze sociální strukturu. Ostatní faktory, včetně faktorů generačních a biologických, zůstávají nedoceněny. Subjektivní odzavorkování objektivně působících činitelů při výkladu základních elementů mladé generace činí ji v Schelského pojetí generací nehistorickou a apolitickou — v autorově terminologii skeptickou, a v důsledku dominujícího působení sociální struktury bez tříd a sociálních rozdílů též *nivelizovanou*. Takto však zůstávají neobjasněny nejen další stejně podstatné rysy

⁸ H. Schelsky, *Die skeptische Generation*, str. 18.

⁹ Ch. Lütken, *Bemerkungen zu H. Schelsky:*

„Die skeptische Generation“, *Kölner Zeitschrift für Soziologie u. Soz. ps.*, 1961, str. 132.

určující typ epochy, ale i zvláštní rysy diferencovaných skupin mládeže.

Smyslem Schelského sociologie mládeže je upozornit rodinu a výchovné instituce, aby pomohly mladým lidem co nejrychleji a co nejúčinněji zbavit se pocitů životní nejistoty tím, že je připraví k bezkonfliktnímu včlenění do současné industriální společnosti.

III.

Konfrontace s Schelského tezemi

1. Přehledně o autorech střetávajících se s Schelským

Schelského kniha o sociologii německé mládeže si získala hned po svém prvním vydání v r. 1957 široký okruh čtenářstva; stala se však též středem vážných kritik a střetnutí. Již z předchozí kapitoly našeho výkladu bylo patrné, že Schelského dílo je vědecky napadnutelné.

S Schelského názory se nestřetávají jenom autoři z Německé demokratické republiky, jako např. G. Assmann a S. Ransch v kolektivní práci „Zur Kritik der bürgerlichen Soziologie in Westdeutschland“, a to v článku *Die skeptische Generation H. Schelskys-Beispiel einer unwissenschaftlichen Soziologie der deutschen Jugend*; vydáno v Berlíně v r. 1962. Pokládají Schelského dílo nejen za nevědecké – mimo jiné též proto, že výsledky svých výzkumů generalizuje na veškerou německou mládež bez ohledu na existenci dvou států –, ale též za objektivně škodlivé. Tato výtky vychází ze skutečnosti, že málokteré knize lze přiznat tak velký vliv na mínění, ba dokonce tvorbu rolí mládeže jako právě *Skeptické generaci* Schelského.¹⁰ V důsledku vztahů mezi oběma německými státy je tato výtky v relaci k problematice mládeže zcela oprávněná.

S názory H. Schelského se střetávají i autoři Německé spolkové republiky a dokonce i Rakouska. Mezi tyto autory mimo jiné patří: Charlotte Lütkens, erudovaná badatelka v oboru sociologie mládeže, provedla kritické zhodnocení Schelského publikace v článku *Bemerkungen zu H. Schelsky, „Die skeptische Generation“*, uveřejněném ve 13. roč. časopisu *Kölner Zeitschrift für Soziologie und So-*

zialpsychologie r. 1961, str. 126–140. Jürgen Habermas, žák frankfurtského předáka relativně pokrokové novohegelianské školy Theodora Adorna, sám odborník v sociologii politiky, vypořádal se s globální sociologií mládeže H. Schelského empirickými argumenty diferencované sociologie vysokoškolské mládeže, a to studiem jejich politického potenciálu. Kniha *Student und Politik* vydal se svými spolupracovníky Ludwigem von Friedeburgen, Christophem Oehlerem a Friedrichem Weltzem v r. 1961 v Neuwiedu. Andreas Flitner, tübingský sociologizující pedagog, se střetl s názory Schelského v knize *Die soziologische Jugendforschung. Darstellung und Kritik aus pädagogischer Sicht. Die Auseinandersetzung mit der These von der skeptischen Generation*, vydané v r. 1963 v Heidelbergu; je to přehledná studie o rozvoji společenské vědy o mládeži včetně její sociologizace. Walter Jaide, erudovaný sociolog prosazující pluralistické metody v sociologii mládeže, provádí důkladnou analýzu politických postojů veškeré mládeže NSR s cílem vyvrátit tzv. „epochální“ typ Schelského. Prezentuje ji v knize *Das Verhältnis der Jugend zur Politik*, vydané v r. 1963 v Neuwiedu. Leopold Rosenmayr, rakouský sociolog známý dlouholetou badatelskou činností v oboru sociologie rodiny, se v jistém směru též vyrovnává s Schelským v empiricky založené knize *Familienbeziehungen und Freiheitsgewohnheiten jugendlicher Arbeiter*, vydané ve Vídni v r. 1963.

Tito a jiní autoři se shodují v kritice zjednodušeného podřízení koncepce, výzkumu i interpretace empirických dat výchozí hypotéze o dominujícím vlivu sociální struktury na mládež.

2. Argumentace s nejproblematičtějšími tezemi Schelského

Diskuse a polemiky kolem knihy *Skeptická generace* se koncentrují převážně ke dvěma podstatným výpovědím Schelského o současné mládeži: k problematice skepse a nivelizace. Právě tyto znaky uvádí H. Schelsky do vztahu především se sociální strukturou. Za předpokladu platnosti dominantní funkce tohoto faktoru a s pře-

¹⁰ Ch. Lütkens, *Bemerkungen zu H. Schelsky „Die skeptische Generation“*, *Kölner Zeitschrift f. S. u. Sp.*, Jg. 13., 1961, str. 139.

hlédnutím faktorů ostatních, postihujících ekonomickou a politickou konkrétnost společenské situace, je možné počítat s větší obecností těchto elementů vyzorovaných u západoněmecké mládeže. Jejich extrapolováním se pokouší Schelsky o konstrukci typu mladého člověka všech vyspělých kapitalistických zemí. O generaci, kterou analyzoval, hovoří jako o „německém vydání mladé generace všeobecně konsolidované industriální společnosti“.¹¹ Tím se však dopouští přehnaného zvýraznění několika znaků na úkor dalších, neméně důležitých pro pochopení mladého člověka. To vede vzhledem k velké variabilitě znaků mládeže k abstraktní konstrukci, k vyspekulovanému typu.

Autoři uvedení v předchozím paragrafu vesměs odmítají tyto vědecky neúnosné kategorie, jakou je i Schelského typ mladého člověka vyznačujícího se skepsí a všestrannou nivelizací. Např. Walter Jaide nazval tyto znaky „nálepkami“, které překrývají skutečnou variabilitu znaků konkrétní mládeže.¹² Andreas Flitner pokládá pojmy „skeptická generace“, „nivelizovaná mládež“, „masová společnost“ atd. za vyspekulované, za pojmy, které nejen že nic nevysvětlují, ale naopak se staví v cestu skutečnému poznání, protože jim jsou podřizovány další poznatky.¹³

a) Ke skepsí současné mládeže

S redukcí mladého člověka, ve skutečnosti nesmírně členitého, na jednodimenzionálního skeptika se autoři střetávají někdy jiným způsobem.

Především užití pojmu „skepse“ se jeví jako neadekvátní a spíše se zdá, že má literární přidech. V rozporu s tímto názvem se jeví mladí lidé ve výpovědích Schelského jako realističtí, nepatetičtí, s praktickým až pragmatickým postojem k životu. Dále se jeví jako nesmírně přizpůsobiví každodenní praxi navazující na privátní zájmy bez hlubší reflexe o dosahu vlastních činů. A. Flitner se proto domnívá, že obsah pojmu „skepse“ v pojetí Schelského se nekryje se skutečnou skepsí mládeže v teoretickém, morálním, náboženském či jiném slova smyslu.¹⁴

Sám Schelsky říká, že pokřtil předmět svého bádání předběžně a poněkud literárně jako „skeptickou generaci“.¹⁵ Tento předběžný název se mu pak již nepodařilo odstranit. Naopak, globalizující označení současné generace za skeptickou samo o sobě vyvolalo pozoruhodný sociologický jev. Od vyjití Schelského knihy totiž zůstala již nejen pro mnohé sociology, ale i pro veřejnost mládež zcela samozřejmě „skeptickou generací“. Přitom se nikdo netázal, zda není přirozené, že každá mládež po velkých historických zvratech se stává skeptickou k hodnotám a tradicím svých otců. Též si nikdo nepoložil upřesňující otázku, zda současná mládež je vůbec přes příliš skeptická a zda není v mnoha směrech spíše prostá všech pochyb a zcela konformní ve smyslu jednostranného přizpůsobení se společenskému systému. Lütkensové stejně jako Flitnerovi se jeví mládež let 1945–55 i mládež pozdější spíše jako nedostatečně skeptická ve smyslu kritičnosti k tomu, co vytvořili její otcové.

Pokud však mládež je v nějakém směru skeptická, pak především ve smyslu střízlivosti vůči abstraktnímu teoretizování dospělých, vůči frázím a vnějšímu pathosu, jež byly typické pro minulou generaci. – Též Lütkensové se jeví mládež jako v jistém smyslu skeptická,¹⁶ především při pomýšlení na vlastní budoucnost. V tom prý je též ona motivační základna silné potřeby životní jistoty i útěku mládeže do primární skupiny, a vůbec odklonu k privatismu.

Lütkensová vynikajícím způsobem postihla příčiny, proč se Schelského označení mladé generace jako skeptické jeví zjednodušené, nepřesné a přehnané. Za prvé proto, že Schelsky přecenil vliv sociální struktury tzv. nivelizované společnosti středního stavu. Zároveň nedocenil historickou a aktuálně ekonomickou a politickou situaci jako sociální faktor značného dosahu. Je známo, že u mládeže dalšího desetiletí je patrna výrazná změna k vystupňovaným vitálně emocionálním sklonům. Bylo by možné, aby po střízlivé skeptické generaci tak rychle následovala generace spíše vitálně laděná, kdyby půso-

¹¹ H. Schelsky, tamtéž, str. 493.

¹² W. Jaide, *Das Verhältnis der Jugend zur Politik*, str. 45.

¹³ A. Flitner, *Die soziologische Jugendforschung*, str. 159.

¹⁴ A. Flitner, tamtéž, str. 69.

¹⁵ H. Schelsky, tamtéž, str. 24.

¹⁶ Ch. Lütken, tamtéž, str. 137.

bila vlastně stále táž sociální struktura a kdyby podstatnou roli nehrála změnivší se situace ekonomická a politická? — Za druhé proto, že Schelsky zvolil pro hodnocení dnešní mládeže neadekvátní vztahový systém, že zapomněl, že je možné srovnávat jen stejné se stejným. Měřítkem pro všechno mládežnické se mu stala mládež tzv. „Jugendbewegung“. I když toto zvláštní dobové hnutí mládeže počátku 20. stol. sehrálo významnou roli při vlastní realizaci jako skupiny i při sebeuvědomění mládeže, nelze mládež těchto let učinit nadhistorickou normou pro všechnu mládež. Volba tohoto vztahového systému je projevem ahistorismu Schelského a zdrojem zjednodušeného výkladu. Při konstatování, že dnešní mládež je velmi vzdálena generaci v „Jugendbewegung“ jak v životních formách, tak ve vztahu ke společnosti, se zapomíná, že jde o jev přirozený. I toto hnutí bylo dobově determinováno a proto nezasáhlo země v jiné historické konstelaci, ale se stejnou sociální strukturou. Ze stejných příčin též vlastnosti německé mládeže let 1945—55, Schelským „předběžně“ zahrnuté pod pojmem „skeptická generace“, byly určeny především konkrétní poválečnou ekonomickou a politickou situací západního Německa a nejsou převoditelné na veškerou mládež stejné sociální struktury. Navíc povýšení mládeže počátků 20. stol. na mládež typickou a idealizování minulosti značně ovlivňuje pohled Schelského.

Označení poválečné i současné generace jako skeptické je možno také chápat ve smyslu apolitické nebo společensky dezinteresované mládeže. V tomto směru se s Schelským střetává rakouský sociolog Leopold Rosenmayr. Na rozdíl od Ch. Lütkensově a též do jisté míry A. Flitnera zakládá své argumenty výlučně na empirickém základě. Střetnutí rakouského sociologa se sociologem západoněmeckým v problematice mládeže je možné proto, že Schelsky se pokusil o vytvoření současného typu mladého člověka přesahujícího rámec západoněmecké skutečnosti, typu determinovaného především sociální strukturou industriální společnosti. Rosenmayr konstatuje sociologii mládeže postupně zkoumá-

ním diferencované skupiny mládeže. Dlouhodobě proponovaný výzkum byl zahájen šetřením dělnické mládeže, a to nejdříve chlapců. Byly zkoumány rodinné vztahy a vliv rodiny na děti, volný čas mladých dělníků a jejich vztah k politice. Metodicky dokonale promyšlený výzkum skupinově vybraného vzorku 800 učňů vedl Rosenmayra k odlišným závěrům v porovnání se Schelským.¹⁷ Rakouská dělnická mládež (nikoliv abstraktní typ epochy) se sice nejeví jako příliš politicky angažovaná, ale též u ní nebyl zjištěn všeobecný odklon od účasti na politickém životě. Výsledky Rosenmayrovy jsou vážným protiargumentem všezahrnujícího, ale zároveň nic konkrétně neříkajícího typu skeptika.

Kritický, též na empirických argumentech založený a velmi specifický přístup k pozici skeptické generace nalézáme u Jürgena Habermase v knize *Student und Politik*. Habermas se domnívá, že Schelského „skeptický konformista“, „nepolitický demokrat“ je pouze eufemistickým výrazem pro politicky indiferentní mládež s autoritářskými, nedemokratickými tendencemi. Habermas se chce vyhnout nesmyslnému tlaku polární dvojice „skeptický-neskeptický“, a pokouší se o adekvátnější zachycení politického profilu mladého člověka postizením stupňovitosti politického potenciálu, a to pouze u jedné skupiny mládeže, studentů. Vnitřně vrstevnatý a ještě dále stupňovitý politický potenciál (bližší v dalším výkladu) nelze zredukovat na pouhou jednorozměrnou skepsi. Navíc je nesprávné určitou dávku skepse, zjištěnou pouze u části mládeže nacházející se ve výjimečné společenské situaci, extrapolovat na mládež všechnu.¹⁸

Zahrnutím veškeré mládeže pod pojem apolitického konformisty Schelsky tento typ nejen konstatuje, ale zároveň povyšuje na „Leitbild“ mladého člověka¹⁹ současné kapitalistické společnosti. Jak nebezpečný je v Německu často pozorovaný náhlý odklon od fanatické víry v ideologii k naprosté politické střízlivosti, na to upozorňuje frankfurtská škola v čele s Theodorem Adornem, učitelem Habermase.²⁰ Též David Reisman varuje před

¹⁷ Též v porovnání s výzkumnými výsledky jiného západoněmeckého sociologa, zabývajícího se problematikou dělnické mládeže, Karla Bednarika.
¹⁸ J. Habermas, tamtéž, str. 70.

¹⁹ H. Schelsky, tamtéž, str. 451.

²⁰ Citováno podle Renaty Mayntzové *Soziologie in der Eremitage?*, Kölner Zeitschrift f. Soz. u. Sozps., Jg. 13., 1961, str. 123..

nebezpečím zdánlivě lhostejných a neutrálních lidí.²¹ „Tito lhostejní nejsou zdaleka politicky tak neupotřebitelní, jestliže jsou za své služby odměněni nebo postaveni pod nátlak.“ Narůstání různých band mládeže jako protipólu lhostejných konformistů, výtržnosti hipsterů v USA a „pracských spolků“ v NSR a dokonce i jejich občasná oficiální podpora,²² to vše podporává obavy o bezpáteřnosti a zneužitelnosti distancovaných souběžců.

Schelského konstatování všeobecné skepse mládeže se konec konců rozchází se skutečností. Například sociologický výzkum 2 063 mladých lidí západního Německa ve věku od 15–20 let, provedený W. Jaidem a prezentovaný v knize *Das Verhältnis der Jugend zur Politik*, Neuwied, 1963, postihuje rovněž vztah k politice stupňovitě a konstatuje, že pouze 7 % z celého vzorku lze nazvat skeptiky, asi 1 % destruktivními, 12 % angažovanými na politickém dění, 34 % informovanými a zbytek indiferentními. Práce navazuje svým způsobem na vynikající analýzu J. Habermase a jeho kolektivu, upřesňující pohled na stejnou problematiku.

b) K nivelizaci současné mládeže

Další spornou tezí je myšlenka Schelského o tzv. nivelizované mládeži současné industriální společnosti, to je mládeži, u níž nehrají žádnou podstatnou roli ani stratifikační, ani přirozené difference jako je věk, pohlaví atd. V současné tzv. masové demokracii průmyslové společnosti se podle některých západních sociologů prosazuje tendence k všeobecné společenské nivelizaci, homogenizaci. Nosnou vrstvou sociální struktury nivelizované společnosti se stala maloburžoazní vrstva nazývaná střední třídou; podle ní je nazývána i celá společnost „nivelizovanou společností středního stavu“ (nivellierte Mittelstandsgesellschaft). Ostatní skupiny pozbyly své strukturotvorné funkce, a tak prý se setřely podstatné rozdíly mezi společenským statusem i rolemi dělnické třídy a kapitalistů. Je nesporné, že tendence k odstraňování rozdílů se v některých směrech v současné industriální společnosti prosa-

zuje. Ovšem jednotlivé projevy historicky nevyhnutelných tendencí nelze zevšeobecnit. Ve svém celku se totiž tvrzení o nivelizované společnosti stávají falešnou spekulací, která brzdí další empirické zkoumání společenské problematiky.

Stejně jako předčasné absolutizování některých objektivních nivelizačních tendencí v současné kapitalistické společnosti, tak i přehlížení a nedocnění těchto projevů by vedlo ke zjednodušeným závěrům. Je třeba respektovat skutečnost, že v tomto modelu jsou zachyceny reálné aspekty historických trendů; tyto jsou důsledkem stoupající vertikální i intergenerační mobility. Reálné projevy nivelizace se vztahují na zajištění minima životních šancí mase obyvatelstva v době konjunktury, na komunikační prostředky a urbanizaci, částečně na školství a především na konzum. Zde Schelsky poukazuje na přízpusobování se studující mládeže mladým lidem pracujícím v průmyslu. Neexistuje již proletář, který by záviděl studentovi jeho životní styl, ale naopak student napodobuje kvalifikovaného dělníka, který si neporovnatelně dříve může zakoupit různé druhy moderního spotřebního zboží.²³

Empirické výzkumy nepotvrzují všestrannou a všeobecnou nivelizaci. Nelze např. hovořit o odstranění rozdílů v podílu na moci, o odstranění nerovnoměrného rozložení prestiže a vlivu.²⁴ Téměř nedotčeny zůstávají rozdíly specificky významné pro rozlišení tříd a sociálních skupin. Zvláště příjmové rozdíly jsou značné a ztrnulé. Omezena je i možnost přístupu ke vzdělání; většina studujících na středních a vysokých školách pochází z rodin vysoko nebo středně postavených a jen nepatrné procento z rodin dělnických. To potvrzuje i vzorek Habermasova výzkumu. „V této skupině, stejně jako ve všech ostatních universitách ve Spolkové republice, je jen málo studentů, jejichž otcové jsou dělníci.“²⁵ Podle Ernsta Fischera studuje na rakouských vysokých školách pouze 6 % studentů dělnického původu, ve Švédsku 14 %, v NSR v r. 1955 okolo 7 %.²⁶ Zveličená tvrzení o již dosažené všeobecné nivelizaci současné kapitalistické

²¹ David Riesman, *Die einsame Masse*, str. 269.

²² Wulf Segebrecht, *Spolkári medzi nami*, citováno podle E. Fischera, *Problémy mladej generácie*, Bratislava, 1964, str. 128.

²³ H. Schelsky, tamtéž, str. 76.

²⁴ J. Habermas, *Student und Politik*, str. 225 a dále.

²⁵ J. Habermas, tamtéž, str. 146.

²⁶ E. Fischer, tamtéž, str. 127.

ké společnosti dlouho ovládala názory západních sociologů. Zároveň se však staly jádrem teoretických diskusí a sporů a mnozí od nich upustili. – Podle Habermase byla nivelizační hypotéza přenesena na mládež západoněmeckými neopozitivisty. Díky přeceňování vlivu sociální struktury nivelizované společnosti Schelsky nepocítoval nebezpečí zjednodušeného pohledu, když závěry získané výzkumem jedné skupiny mládeže zevšeobecnil na mládež všechnu. Z hlediska statistických metod a hlavně výběrového řízení opřené o počet pravděpodobnosti nebyl vzorek Schelského v žádném případě reprezentativní pro celý soubor mládeže. Flitner mu navíc vytýká, že přes rozsáhlost empirického materiálu získal nakonec místo „skutečných hodnot“ pouze „hodnoty průměrné“, které sice mají svou hodnotu, ale jsou pro svůj skupinový původ nepřevoditelné na celý základní soubor. Jak Flitner se svým tůbingenským kruhem, tak Adornova frankfurtská škola oprávněně vytýkají Schelskému nediferencovaný přístup k mládeži. – S globalizujícími závěry Schelského lze souhlasit do té míry, pokud autor akcentuje vedle vlivů skupinových též vlivy celospolečenské. Tyto vlivy jsou bezesporu značné a mají také globální charakter. Avšak jakou měrou a v jakých formách se uskutečňují u rozrůzněných skupin mládeže, to globalizující analýza zachytit nemůže. – Ch. Lütkensová připomíná, že egalizace prosazující se v některých sférách společenského života nese s sebou jisté vyrovnání mezi věkovými skupinami. Avšak vedle momentů akcelerace ve vývoji mládeže lze pozorovat i retardační tendence. Rovněž současná ekonomická a politická situace přináší zcela nové diference v rolích mládeže. V důsledku toho lze hovořit o rolích mládeže pasivní a aktivní. První odpovídají skupině spotřebitelů, druhé mládeži, která o něco usiluje. Prostě i společnost, v níž podle Karla Mannheimu probíhá něco jako „Fundamentaldemokratizierung“, je členitá a stratifikovaná, byť i novým způsobem.²⁷

Pro úplnost výkladu poznamenáváme, že Helmut Schelsky sám v poslední době

označil svou výchozí hypotézu o nivelizované společnosti středního stavu jako „předběžnou antitezi“, jež se ukázala být pro intenzivnější analýzu současné společnosti „příliš hrubou a sumarizující.“²⁸ A. Flitner se táže Schelského, zda tímto pouhým doznáním končí vědecká povinnost vyvodit i důsledky, neboť celá sociologie mládeže takto pojatá ztratila své opodstatnění. Jeví se jako žádoucí doplnit globalizující sociologii mládeže diferencovanými studii.²⁹

IV.

Diferencované sociologie mládeže jako překonání globalizujících tendencí.

1. Nivelizační teze a výzkum vysokoškolského studenstva.

Nivelizační hypotéza Schelského ovlivnila nejvíce gnoseologickou hodnotu analýz diferencovaných skupin mládeže, což se projevilo např. v kapitole o dívčí mládeži, o vesnické mládeži a o vysokoškolácích. Vzhledem k našemu výzkumnému zájmu se omezíme pouze na konfrontace s výzkumy vysokoškoláků.

Schelsky se domnívá, že pro určení typu mladého člověka současné epochy jsou rozhodující rysy mládeže pracující a nikoliv studující. Proto o vysokoškolácích hovoří především, z hlediska přizpůsobení se industriální společnosti. Zjišťuje, že je oproštěna od nadřazeného pocitu elitárních aspirací, a že projevuje malý zájem o politickou činnost. Poněvadž vůbec neuznává zvláštní společenské role mládeže,³⁰ opomíjí i u studentů ostatní sociologicky podstatná hlediska, jako je zjišťování společenského statusu a rolí mladého intelektuála, jeho společenské aktivity i zájmů a činností souvisejících s charakterem přípravy na povolání atd. Konečně redukování mladého člověka na pouhý souhrn rolí by ho stejně zbavilo možnosti ptát se po vztahu studenta ke společnosti a po aktivním zasahování. Schelskému unikají závažná fakta, že vysokoškoláci v řadě případů překonávají jednostranný konformismus typický pro průměrného občana industriální společnosti a aktivně vystu-

²⁷ Ch. Lütkensová, tamtéž, str. 132.

²⁸ H. Schelsky, *Die Bedeutung des Klassenbegriffs für die Analyse unserer Gesellschaft*. Jahrbuch für Sozialwissenschaften, Bd. 12., 1961, str. 241.

²⁹ A. Flitner, tamtéž, str. 72.

³⁰ V definici mládeže hovoří jen o přechodu z role dítěte do role dospělého.

pují např. proti válečné propagandě, politickému čachrování nebo recidivám fašismu. Dokladem jsou studentské časopisy, jež se stávají centrem nonkonformismu. E. Fischer uvádí některé myšlenky Klause Figgeho ze sborníku *Student*. Když hovoří o pronásledování studentského tisku, klade otázku, zda je tento tisk levicový. Göttingenská *Prisma* v r. 1961 odpovíděla: „Nepochybně je levicový, jestliže mezi kritiky a levicový položíme rovnítko a jestliže chceme ignorovat důležitou úlohu intelektuála – úlohu kritizovat.“³¹ – Okrajově pro ilustraci poukazujeme na konkrétní příklad studentského časopisu *Neue Kritik*, vydávaného frankfurtským svazem socialistických studentů. Na úvodní straně dubnového čísla z r. 1965 čteme: „*Nová kritika* je diskusním fórem, na němž přicházejí ke slovu divergující socialistické názory.“ Na stránkách časopisu probíhají vnitropolitické diskuse kritizující např. politickou propagandu v NSR. Studenti si též kladou otázky, zda jsou ve Spolkové republice vytvořeny podmínky pro to, aby kritičtí intelektuálové mohli vyjít z dosavadní izolace a vykonávali vliv na společnost. Diskutují vesměs o celospolečenských a vnitrostranických záležitostech, méně o otázkách skupinového rázu.

2. Pokusy o překonání důsledků nivelizační teze při výzkumu vysokoškoláků.

Protiváhou Schelského globalizující sociologie mládeže a formou rozvinutí této disciplíny po stránce metodické jsou v současné době již početné tzv. diferencované sociologie. V nich zřetelně vynikají rozdíly stratifikovaných i přirozeně diferencovaných skupin mládeže. Přispěly též k rozvoji metodického pluralismu v sociologii mládeže obzvláště důležitého vzhledem k psychologické složitosti zkoumaného objektu.

Z řady zastánců diferencovaného přístupu k mládeži vybíráme ty autory, kteří se zabývají vysokoškolskou problematikou, Andrease Flitnera a Jürgena Habermase.

A. Flitner jako vysokoškolský pedagog se zamýšlí nad významem sociologických výzkumů akademické mládeže. Podotýká, že by neměla být zkoumána jen proto, že

je vhodným a snadno dosažitelných výzkumným objektem, ale především proto, aby byly doplněny, po případě korigovány velmi rozšířené sociologické výpovědi Schelského o mládeži. Flitner pokládá za nesporné, že studentstvo přes svůj poměrně vysoký biologický věk patří ke skupině mládeže, protože se nalézá na přechodu k sociální nezávislosti. Tím je podtržen význam zvláštního sociálního prostoru i sociálního věku mládeže všeobecně i mládeže studující. Nelze také přehlédnout podmíněnost dokončení studia a další znaky přípravných rolí mládeže. Proto se Flitner rozchází s Schelským, který nejen že přehlíží, ale dokonce popírá společenské role mladých lidí, zvláště studentů. Rovněž se střetává s Schelského názorem, že vysokoškolští studenti se zcela přizpůsobili požadkům industriální společnosti, že její formy sdružování se beze zbytku sblížily s životními projevy ostatní mládeže atd. Flitner sám provedl sociologický výzkum, v němž zjišťoval postoje studentů k názorům Schelského na vysokoškoláky. Některé závěry byly průzkumem potvrzeny, např. konstatování, že u studentů již téměř neexistuje elitární stavovské sebevědomí. Avšak závěry o přizpůsobení se potřebám industriální společnosti a sblížení forem sdružování mládeže různého společenského statusu se nepotvrdily. Výzkum navíc ukázal, že mezi studenty se lze setkat s poměrně silným vědomím povinnosti vůči společnosti.

Flitnerova kritika Schelského pojetí vysokoškolského studentstva byla prohloubena metodicky fundovanějšími výzkumy, např. výzkumem demoskopického institutu v Allenbachu. Výzkum uveřejněný v materiálech *Das geistige Bild der Studenten*, Essen, 1961, ukázal, že studenti se živě zúčastňují veřejného života ve všech směrech. Hojně návštěvy divadel, kin, koncertů atd. nepřekvapily tolik jako zjištění poměrně značné potřeby aktuálních politických informací. Rovněž byla zjištěna dobrá informovanost v oblasti politických a kulturních aktualit a vyhraněnost názorů na využívání volného času. Allenbašský výzkum se snažil prokázat, že poválečná skepse mládeže západního Německa je překonána.

³¹ E. Fischer, tamtéž, str. 131.

Nejen tento výkum, ale i řada dalších podtrhává zájem sociologů NSR a celého západního světa o politické názory a postoje studentů. Studující mládež je pokládána za jakýsi barometr, citlivý pro předjímání společenských událostí. Také se dovede snáze vymanit z konformistického omezení a vypořádat s různými předsudky.

3. Habermasova sociologie vysokoškolského studentstva

a) Smysl a význam knihy „Student a politika“

Ani demoskopickému institutu se však nepodařilo dostat se pod povrch popisů a hypotéz o politických postojích studentů v bonnské republice. Naproti tomu vychází J. Habermas a jeho kruh z empirického poznatku, že informovanost o politických událostech, případně pasivní zájem o politiku, ještě nejsou měřítkem účasti na politickém životě, ani nejsou měřítkem politického potenciálu. Mohou být stejně dobře charakteristické i pro neúčastněné konformisty, v Habermasově terminologii „Mittläufer“. Habermas se pokusil překonat jak Schelského redukci politického potenciálu, tak popisnost allenbašského výzkumu. — Na rozdíl od Schelského, který prováděl výzkumy vesměs na objednávku vyvolanou zájmy monopolů, realizuje Habermas výzkum studentů na anonymní objednávku, která však má celospolečenskou hodnotu. Jejím zdrojem je zákonitá starost občana Spolkové republiky o další vývoj této země ve vztahu k demokratickému potenciálu. Habermas chce získat empirické materiály pro prognózu v případě politické krize. V této souvislosti zkoumá vztah studentů k eventuální recidivě r. 1933 a jiné otázky. Materiály získává záměrně mezi vysokoškoláky. Vychází z předpokladu, že budoucí vedoucí vrstva se bude stále více rekrutovat z vysokoškoláků vzhledem k potřebám moderní společnosti, a že držitelé vedoucích pozic v Německu vždy pocházeli z konzervativních velkokapitalistických rodin. Počítal se mimo jiné některými historicko-sociologickými studiemi o této vrstvě. Na-

příklad Ossip Flechtheim³² upozornil na silnou sociální kontinuitu této vedoucí vrstvy, která přežila ve svých pozicích doposud všechny politické zvraty. — Dále Wolfgang Abendroth v článku *Zur Funktion der Gewerkschaften in der westdeutschen Demokratie*, publikovaném v „Gewerkschaftliche Monatshefte“, Jg. 3., 1952, H. 11., str. 646, hovoří o soudržnosti této elity moci. Současní nositelé jednoty justice, byrokracie a vysokého školství mají své kořeny ve vrchnostenském monarchistickém státě, v nenávisti vůči výmarské republice a v přizpůsobení se třetí říši. — Při pomyšlení na budoucnost Německa Habermas postrádá — v souvislosti s uvedenými fakty — empirický výzkum současné elity moci i budoucí tzv. funkcionální elity. Proto pokládá za vhodné prozkoumat politický potenciál současných vysokoškoláků.

Výsledky Habermasova výzkumu překračují rámec sociologie mládeže, neboť mají obecnější teoretický a politický dosah. Recenzent knihy *Student a politika*, Hans-Ulrich Wehler,³³ ji pokládá nejen za dobrou analýzu politického profilu vysokoškoláků, ale zároveň za neobvykle jasnou, mnohdy polemicky zaostřenou a skvěle formulovanou analýzu základních politických tendencí Spolkové republiky.

V čem je hlavní rozdíl mezi Schelským a Habermasem v pojetí současného mladého člověka? Schelsky vytvořil typ tzv. nepolitického demokrata. Habermas vychází ze společenské potřeby politicky angažovaného demokrata.³⁴ Schelsky zkoumá postoje a situaci mladých lidí prostřednictvím jejich mínění. Habermas neposuzuje politickou účast abstraktně, ale vždy s ohledem na všechny objektivně působící společenské faktory.

b) Z teoretické úvahy o politické účasti v současné kapitalistické společnosti

Habermasova studie je syntézou empirického a zároveň teoretického přístupu, je vážným pokusem o vyšší stupeň zobecnění empiricky získaných dat. První kapitoly pojednávají o politických otázkách v ro-

³² O. Flechtheim, *Parteien und Organisationen in der Bundesrepublik*, in *Gewerkschaftliche Monatshefte*, Jg. 8., 1957, H. 5, str. 263.

³³ Hans-Ulrich Wehler, *Literaturbesprechungen*, *Kölner Z. f. Soz. u. Sps.*, 13. Jg., 1961, str. 742.

³⁴ Obsah pojmu „demokrat“ se u Schelského a

Habermase nekryjí. Schelsky pod ním myslí konformistu v celospolečenských otázkách, jenž si ponechává jistou autonomii pouze v maličkostech. Habermasův demokratismus naopak znamená maximální možnost účasti na celospolečenských záležitostech.

vině sociologie politiky. Od teoretické analýzy se dospívá až k vymezení možnosti i hranic politické účasti občanů v NSR.

Kategorie politické účasti, vlastní klasickému duchu měšťácké společnosti, se dostala do rozporu se skutečností monopolistického stadia vývoje této společnosti. Prostor pro politickou aktivitu se u průměrného občana zúžil na občanskou účast ve zvenčení manipulovaných volbách. Vystává otázka možnosti politické účasti v situaci, kdy politická moc již není pouhým odrazem ekonomiky, kdy se relativně osamostatnila a získala na významu. Teprve v této situaci je výzkum subjektu a jeho politického potenciálu vůbec možný. V současné situaci je občan vysoce organizované buržoasní společnosti stále více manipulován zvenčí. Avšak zároveň se prosazuje protichůdná tendence; vzrůstá možnost uvědomit si tento tlak i potřeba stát se sám spoluvůrcem vnějších okolností. Tyto rozporné tendence vystupují dnes do popředí a překračují rámec kapitalistických společenských vztahů³⁵ Ovšem možnost politické účasti v řízení společných věcí se jeví v důsledku složitosti organizace společnosti problematickou. Realističtější se jeví uskutečňování politické účasti prostřednictvím masových organizací, které mohou působit jako protiváha funkcionální elity ovládající státní a privátní byrokratický aparát.

c) Předmět a cíl výzkumu vysokoškoláků.

Na teoretický úvod navazuje interpretace empirického výzkumu faktického politického potenciálu vysokoškolských studentů.

Autoři realizovali svůj výzkum na frankfurtské univerzitě mezi 200 a později 550 studenty a studentkami. Bylo použito národních, vzájemně se verifikujících procedur a technik, především interviewu přepínaného o dotazník s otevřenými otázkami. Odpovědi byly zpracovány podle předem připravené kategorizace a typizace. Problematické výzkumných metod je v knize věnována obsáhlá kapitola.

Cílem výzkumu bylo postihnout politický potenciál studentů, rozčleněný do tří dimenzí; byly to: politický habitus, politická tendence a model společnosti (Gesellschaftsbild).

Většina studentů pocházela z vyšších nebo středních vrstev. Politická atmosféra na frankfurtské univerzitě je relativně příznivější v porovnání s některými menšími — zvláště jihoněmeckými — městy. Toto zjištění bohužel nepřispívá k reprezentativnosti Habermasova vzorku.

d) Výzkum politického potenciálu.

Politický habitus je projevem vztahu jedince k politické sféře bez ohledu na její obsah.³⁶

Bylo zjištěno toto procentuální rozdělení politického habitusu:

1. nepolitičtí	13 %
2. iracionálně distancovaní	11 %
3. racionálně distancovaní	19 %
4. naivně občanstí	19 %
5. uvědoměle občanstí	29 %
6. angažovaní	9 %
Celkem odpovědí 171	100 %

K jednotlivým typům habitusu:

1. *Nepolitičtí*, 13 % — výraz lhostejného vztahu k politice ve smyslu Schelského skeptika. Jde o důsledek neznalosti politické problematiky. Projevuje se vztah s rodinným prostředím — ve srovnání s ostatními typy jsou jejich rodiny málo postiženy válkou nebo denacifikací.

2. *Iracionálně distancovaní*, 11 % — výraz politické antipatie v důsledku vlastního politického zklamání. Rodiny dotazovaných vesměs odsunuté Němci. Odklon od politiky vysvětlován bezmocí jedince před anonymní silou politiky. — Ukázky odpovědí „spálených dětí“: „Příliš mnoho jsme v naší rodině trpěli. To je také pozadí, proč se o nic v politice nezajímám...“ — „Politika je špinavá záležitost. Na nikoho se v ní nemůžeme spolehnout...“ — „Domnívám se, že člověk stojí vůči celku bezbranný. Stačí jen pomyslet na atomovou válku. Ta bezmoc je to nejstrašnější, co vůbec existuje...“. Habermas dále upozorňuje, že právě zahořklá mládež může být nejsnáze politicky zneužita, jak se to stalo i za nacismu. — Ovšem distancování studenti nejsou nijak homogenní skupinou. U mnohých lze pozorovat překvapivý kriticismus. Protože politický habitus odhlíží od obsahu politiky, nezachycuje rozdíly mezi studenty kritickými k bonnskému

³⁵ J. Habermas, tamtéž, str. 49. a dále.

³⁶ J. Habermas, tamtéž, str. 69. a dále.

státu a mezi studenty s revanšistickými tendencemi. To je velká slabina Habermasovy typologie, jež je důsledkem zjednodušeně humanistického pojetí politiky. Naše tvrzení podložíme opět ukázkami: „Politická činnost je i dnes nebezpečná. Jen pohledte na pronásledování komunistů, to je typické. U nás se proklamuje demokracie. Existují komunisté, kteří se zasazují za svou věc a ti jsou pronásledováni. To je dokladem, že u nás není všechno čisté.“ — „Vcelku jde o demokracii. Ale když učiníme něco, co určitým místům nevyhovuje, nastanou nám těžkosti. Pod pláštěm demokracie je to u nás jako za Hitlera. To znamená, že máme mnohé svobody, ale jen když chceme něco dělat v oblasti politiky, pak nemáme svobodu žádnou.“ (Str. 98.) Pouze otevřené otázky umožnily získat poznatek překračující formální habitus.

3. *Racionálně distancovaní*, 19 % — politika je projevem „racionálních souvislostí a právních aktů“, avšak má být ponechána specialistům. Životní pozadí těchto konformistů má pragmatický charakter, a oni sami jsou výplodem stabilizovaných poměrů industriální odcizené společnosti. Proto též pochybují o účelnosti společenské aktivity a dávají najevo, že v případě opakování r. 1933 by „v žádném případě nestáli jako kontrarevolucionáři s pistolí v ruce.“ (Str. 106.)

4. a 5. *Naivní a kritičtí občané*, 19 %, 29 % — určitá potřeba politické účasti. Typ reflektivně občanský je Waltrem Jaidem označen jako „osvícený poddaný“. Je to v podstatě praktický člověk, který se zajímá o politiku, jen když se dotýká jeho osobního života. Jde o odraz názorů průměrného člena současné kapitalistické společnosti.

6. *Angažovaní*, 9 % — jsou hlavně starší studenti, kteří jsou již vesměs odkázáni hospodářsky na sebe. Motiv jejich politického habitusu nejsou psychologické, ale zjevně společenské. Jsou dále členění na praktiky a angažované ve smyslu teoretickém (Politisierte u. weltanschaulich Engagierte). Pro praktiky je politika součástí života. Pro typ druhý je charakteristický výrok: „Je třeba činit rozdíl mezi stranickou politikou, o tu se nezajímám, a mezi obecnou politikou ve smyslu vědy, která je středem mých zájmů.“ (Str. 119.)

Stručný přehled o typech politického habitusu před nás stavěl otázku po obsahu a cílech politické sféry, k níž dotazování inklinují. Nejnáléhavěji se nám tato otázka klade u typu posledního. Kam směřuje výrazný nonkonformismus a kriticismus? Na to odpoví — i když bohužel jen v omezené míře — druhá a třetí dimenze potenciálu.

Konečné uspořádání typů politického habitusu:

I.	Politici 38 % 1. angažovaní 9 % 2. refl. občané 29 %
II.	Konformisté 38 % 1. naivní občané 19 % 2. racionálně dist. 19 %
III.	Distancování iracionálně 11 %
IV.	Nepolitičtí 13 %

Politické tendence. Zatímco politický habitus byl výrazem míry političnosti, zachycuje tato dimenze zaměřenost, v níž se habitus realizuje. Určení tendence může již říci něco bližšího k politickému obsahu, anebo alespoň k jeho dílčímu projevu. Jako dílčí projev politického obsahu zajímal naše badatele především příklon k demokratismu, který měl v Německu malou tradici. Politickým zaměřením tedy je míněn vztah k demokratismu.

Rozdělení podle tendencí:

1. Opravdoví demokraté 30 % („jádro“ 9 %)
2. Formální demokraté 39 %
3. Autoritární typy 22 % („jádro“ 16 %)
4. Indiferentní 9 %

Ad 1. Zřetelná snaha po překročení současné formy demokracie v oblasti mocenské a hospodářské. Neuznávají roli duchovní nebo jiné elity.

Ad 2. Jde vesměs o konformisty, kteří se neexponují a uznávají potřebu vůdcovské elity.

Ad 3. U nich je patrné uznání četných omezení jako např. svobody tisku. Důvěřují velkým osobnostem. Skupina je velmi diferencována, krajní typy se projevují

sociálně demokraticky až fašisticky. Častá snaha smýt vinu z vlastního národa.

Ad 4. Naprostá lhostejnost k politickému zaměření. Jde především o studentky.

Habermas se domnívá, že přes velké číslo autoritárně zaměřených (22 %) jde přece jen o pokrok v porovnání s hitlerovským Německem. Schelsky uvádí pouze 4 % těchto typů mezi veškerou mládeží, což svědčí na první pohled o nepřesnosti výsledků. — Habermas dále zkoumal, jak by se v případě změnách politických podmínek ohrožujících postavení nositelů těchto tendencí chovaly dva krajní typy. Takto vyčlenil tzv. „harte Kerne“:

z 30 % opravdových demokratů — 4 % jádra skupiny

(při zmírněných měřících 9 %)

z 22 % autoritářů — 6 % jádra skupiny (při zmírněných měřících 16 %)

Politické tendence	Politici	Souběžci	Iracionálně distancovaní	Nepolitici
	65	65	19	22
	%	%	%	%
Demokraté	46	25	26	5
Formální demokr.	34	54	11	36
Autoritáři	17	18	58	14
Indiferentní	3	3	5	45
	100	100	100	100

Sociální původ	Demokraté abs.	Form. dem. abs.	Autoritáři abs.
Horní vrstvy	29	58	56
Střední a dolní vrstvy	63	41	41
Nezařaditelní	8	1	3
Akademická tradice			
V rodině je akad. tradice	38	57	70
V rodině není akad. trad.	62	43	30

To tedy znamená, že většina zkoumaných studentů si teprve vytváří svůj vztah ke společnosti. Dále to znamená, že antidemokratické tendence jsou silnější (16 %) než demokratické (9 %).

Byly zjištěny zajímavé vztahy (viz tabulky).

Habermasův spolupracovník Ch. Oehler uvádí, že politická informovanost studentů je jednostranná (str. 150). Díky školní výchově je hlavně jejich poměr k politické minulosti Německa odcizený. Jen zřídka chápou dějiny jako proces, v němž minulost spoluurčuje přítomnost. Vesměs také souhlasí se znovuvybrojením západního Německa. Dotazovaní se domnívají, že společnost nelze podstatně změnit. Tato část výzkumu zahrnující výsledky rozhovorů o konkrétních politických událostech je ukončena slovy vytištěnými petitem: „Wir haben darauf verzichtet, diesen Teil der Untersuchung in extenso darzustellen.“³⁷

Představy o modelech společnosti. Při vypracování typologie k zachycení různých představ o modelech společnosti vychází Habermas z teoretické analýzy problematiky ideologií v současné kapitalistické společnosti. Tzv. „Gesellschaftsbilder“ 18. a 19. století lze nazvat ideologiemi v pravém slova smyslu, nebo také autochtonními modely. Jsou odrazem zájmů tříd a skupin; společnost pojmají v jejím celku a předkládají normy jako návod k politickému jednání. V tomto století se v industriální společnosti vynořily takové modely společnosti, které se skládají z pouhých fragmentů autochtonních modelů, čili ideologií; jsou nazývány modely modifikovanými. Manipulátoři současné společnosti se obejdou při masové režii voleb bez ideologií a spokojují se znalostí psychologického mechanismu jednotlivých lidí. Mizení ideologií souvisí s určitými reálnými společenskými jevy a jim odpovídajícími psychologickými reakcemi, mimo jiné i s pocitem nekompetence v řízení společenských věcí.³⁸ Současná kapitalistická společnost vytváří podmínky spíše pro rezignované přizpůsobení se danému stavu, než podmínky pro perspektivní pohled či aktivní zásah. Uvedené tendence působí i na mládež. U studentů hraje na-

³⁷ J. Habermas, tamtéž, str. 150.

³⁸ J. Habermas, tamtéž, str. 153. a dále.

víc vážnou roli nedostatek vědomí existence třídní společnosti.³⁹ To do jistě míry souvisí se strukturálními a ideovými změnami dělnické třídy, především s její větší společenskou integrací a s modifikováním třídního konfliktu v tzv. konflikty tarifně partnerské. Avšak podstatné znaky určující existenci třídního rozdělení společnosti jsou dnes nesnadno rozpoznatelné. Vztahy oddizování a panství založeného na soukromém vlastnictví výrobních prostředků nejsou vždy uvědomovány jako centrální kategorie třídní společnosti. — K vypracování typologie představ o modelech společnosti vyšli autoři z analýzy vztahu ke společenským rozdílům, k postavení vysokoškolské inteligence ve společnosti, a k problematice moci a panství. — Jednotlivé modely byly ještě rozděleny na fungující a nefungující podle toho, do jaké míry by mladým lidem pomohly ve složitých společenských situacích orientovat se zcela samostatně. Byly získány tyto výsledky:

Modely společnosti	fungující	nefungující
I. <i>Autochtonní modely</i>		
1. model dolních vrstev	—	1 %
2. model horních vrstev	4 %	—
3. model akademického stavu	5 %	—
II. <i>Modifikované</i>		
1. model duchovní elity	23 %	—
2. model sociální rovnosti	14 %	—
3. model vnitřních hodnot	—	10 %
4. model nivelizovaného středního stavu	—	7 %
III. Realistické představy ztotožňující se s daným stavem	—	13 %
IV. Zcela individuální představy	—	10 %
V. Nezařaditelné odpovědi	—	13 %
Celkem	46 %	54 %

e) *Specifické podmínky politického potenciálu vysokoškolských studentů.*

Při interpretaci modelů společnosti jsme si všimli malého počtu zastoupení autochtonních modelů, dosti velkého procenta modelů netypických, nepřítomnosti jakýchkoli představ o modelu společnosti (tzv. realistické vědomí) a též převažujícího procenta nefungujících modelů. To svědčí

o tom, že naprostá většina studentů by se nedovedla v konfliktních společenských situacích orientovat a hrozilo by nebezpečí jejich zneužití. Tato zjištění by tedy měla odpovídat na Západě se prosazující hypotéze o rozpadu ideologií v tomto století. Ovšem teprve srovnání situace studentů se situací dělníků zvýrazní specifičnost ideologického profilu vysokoškoláků. Ke srovnání použil Habermas závěrů z výzkumu v rurské oblasti prezentovaného v knize *Das Gesellschaftsbild des Arbeiters* od Heinricha Popitze (vydána v r. 1957 v Tübingen). Zatímco u dělníků byla zjištěna překvapivá tradice socialistických názorů, studenti postrádají jakoukoliv ideovou tradici. Dělníci mají za sebou historii politických bojů, kdežto studenti vlastně nezastupují žádnou koncepci (s výjimkou období národnostního hnutí za sjednocení Německa). Studenti spíše přejímali politické názory buržoazie různých odstínů. Jedním z nejdůležitějších činitelů ovlivňujících názory dělníků na společenskou perspektivu je vědomí existence dichotomického rozdělení společnosti i vlastní příslušnosti ke kolektivu a třídě. Tento vážný činitel u studentů také chybí. Způsob skupinového sdružování studentů není určen ani původem jako homogenním prostředím, ani přesně určenou společenskou budoucností. Proto asi polovina dotázaných se sama nedovedla sociálně zařadit, 31 % se odmítlo zařadit, 16 % se pokládalo za „akademiky“ a 9 % se nevyjádřilo. S tím souvisí i neujasněné zájmy vysokoškoláků. Zatímco dělníci jsou si vědomi svých zájmů díky třídnímu sebeuvědomění, u frankfurtských studentů $\frac{1}{3}$ vůbec otázku po zájmech nepochopila, stejný počet bez velkého přemýšlení potvrdil soulad osobních a společenských zájmů a jen 5 % si uvědomilo možnost konfliktu mezi těmito zájmy. Dělníkům pomáhá k ujasnění skupinových zájmů především praktický život v továrně. U studentů však chybí problémové situace, v nichž by se řešily jejich vlastní skupinové problémy. Vysoká škola tedy nedává studentům praktické životní zkušenosti a nahrazuje je spíše informacemi. Specifické podmínky politického potenciálu lze tedy určit především negativně: absencí tradiční ideologie, nedostatkem uvě-

³⁹ J. Habermas, tamtéž, str. 224.

domění si místa ve společnosti, neujasněnými zájmy i nedostatkem praktických zkušeností života skupiny. Proto při vytváření modelů hrály u studentů roli spíše faktory psychologické než společenské. Jisté vztahy byly přece jen zjištěny mezi příslušným modelem a sociálním původem. Tento byl určován podle otcovy pozice v povolání, podle příjmu rodiny a akademické tradice v posledních třech generacích rodiny. Zastánci modelu, v němž by měly mít politickou převahu horní vrstvy nebo akademický stav, pocházejí vesměs ze společensky výše postavených rodin. Naopak zastánci modelu sociální rovnosti pocházejí vesměs z „malých poměrů“ bez akademické tradice. Studenti bez jakéhokoliv přesnějšího názoru na společnost pak přicházejí z rodin finančně dobře situovaných, ale bez zvláštní pozice a bez akademické tradice. (Viz tabulka na str. 49.) — Závěry výzkumu by bylo třeba prověřit na reprezentativnějším vzorku. Snad by se potvrdila hypotéza, že pokud dochází k rozpadu ideologií, pak je to u tzv. střední třídy, která má vysokou životní úroveň. — Opravdu jedinou specifickou podmínkou určující představy studentů o společnosti je německá idealistická tradice, prolínající jak duch střední a vysoké školy, tak i atmosféru rodin s akademickou tradicí. V duchu této tradice charakterizované dichotomií mezi vnitřními hodnotami a společenskými záležitostmi se např. ještě dnes určuje sociální stratifikace ne podle sociálních činitelů, ale podle faktorů psychické povahy jako je životní styl, mentalita, vzdělání, zkrátka podle idejí.⁴⁰ Téměř polovina dotázaných se hlásí k modelům, které mají své kořeny právě v této idealistické měšťácké tradici!

V.

Závěr.

Ze západoněmeckých výpovědí o mládeži jsme se zaměřili nejvíce na dvě podstatná díla — na knihu Helmuta Schelského *Skeptická generace* a na knihu *Student a politika* pracovníků Frankfurtského institutu pro sociální výzkum, vedeného Jürgenem Habermasem.

Na knihu Schelského jsme se zaměřili jako na první větší pokus o globální ana-

lyzu mládeže industriální společnosti. Ke kritickému pohledu nás vedla okolnost, že jde o publikaci velmi rozšířenou, která měla hlavně ve svých počátcích zásadní vliv na konstituování západoněmecké a do jisté míry i světové sociologie mládeže; dále skutečnost, že na vzdory zjednodušeným závěrům po dlouhou dobu podstatně ovlivňovala veřejné mínění o mládeži, i jednání mládeže samé.

K detailnímu pohledu na sociologii vysokoškolského studentstva Habermasova kruhu nás vedl především výzkumný zájem, a vedle toho též snaha získat komplexnější pohled na velmi plodnou západoněmeckou sociologii mládeže.

Obě studie jsou sociologickými protipóly, a to podle několika aspektů: aspektu společenské objednávky, výběru výzkumného objektu, metodiky, cíle a pojetí výzkumu, aspektu interpretace empirických dat i z hlediska významu. — Schelského analýza vznikla na objednávku monopolů a je odrazem potřeb industriální společnosti v německé podobě. — Habermasova studie vyšla z anonymní objednávky celospolečenského charakteru, z potřeby politické, vyjadřující obavy o demokracii v NSR. — To určilo i volbu výzkumného objektu. Schelsky zkoumá nezaměstnanou mládež, která dělala v 50. letech monopolistům největší starosti. Kruh Habermasův díky humanistickým tradicím si zvolil za předmět výzkumu vysokoškolskou mládež, která přejde ve své většině na pozice funkcionální elity s velkou možností ovlivňovat osudy buržoasní demokracie. — Společenská objednávka ovlivnila do jisté míry i cíl a pojetí výzkumu. Cílem Schelského bylo vytvořit typ mladého člověka odpovídajícího potřebám industriální společnosti. Za sociální strukturu považoval nivelizovanou společnost středního stavu. Tato hypotéza určila celé pojetí výzkumu a dala vzniknout typu konformního skeptika. Habermasův kruh se naopak pokusil proniknout pod povrch pouhých popisů politických postojů i Schelského redukcionismu. S použitím historických i sociologických materiálů se vychází z předpokladu, že k podmínkám funkcionální demokracie patří účast občana na politickém dění. Cílem je jim tedy analýza ka-

⁴⁰ J. Habermas tamtéž, str. 216.

tegorie politické účasti současných vysokoškoláků, a to jak v rovině empirické, tak i teoretické. — Dosavadní hlediska ovlivnila i volbu metod. Metodickým kredem neopozitivistů je snaha získat „holá fakta“ a přistupovat k nim bez teoretických předpokladů. Může se ovšem stát, že při získávání a interpretaci faktů podlehnou převzatým předpoklům, před nimiž by se ubránili jen jejich důkladnou historicko-teoretickou analýzou. — I sociologům frankfurtské školy novohegeliánského zaměření jde o získávání empirických poznatků. Vsazují je však do teoretického rámce, aniž je zjevně deformují. Náročné interviewy používané při výzkumu vysokoškoláků jsou pro Habermasův kruh nejen prostředkem k metodické precizaci,⁴¹ ale také účinným prostředkem k podchycení veřejného mínění v jeho uvědomělých slovních reakcích a zároveň jedinou možnou alternativou, jak vystoupit z rámce současné formální demokracie manipulujících tendencí. A v tom se právě zásadně liší a rozcházejí metody novopozitivistů — včetně Schelského — a frankfurtské školy. — Schelsky se také neubráníl iluzím, že institucionální problémy je možné zjišťovat prostřednictvím mínění.

Podle Habermase je možné určit např. účast občanů na politickém životě jen ve vztahu k fungování tohoto systému. Je-li účast zkoumána abstraktně bez ohledu na historicko-politickou situaci, dochází k samoúčelnému zkoumání. — Při interpretaci empirických dat vyšel H. Schelsky ze zvýraznění dominující úlohy sociální struktury nivelizované společnosti středního stavu. Tím porušil komplexnost sociálních podmínek determinujících mládež. — H. U. Wehler upozorňuje na přednost studie frankfurtských sociologů, jež spočívá v hluboké historickosociologické fundovanosti, která jediné může pomoci předejít unáhleným a zjednodušeným závěrům.⁴²

Význam obou prací je společný v tom, že přesahují generační problematiku a mají daleko širší teoretický i společenský dosah. Obě odrážejí reálné vztahy a tendence současné kapitalistické společnosti industriálního charakteru. Ovšem míra adekvátnosti odrazů je různá, jak bylo z výkladu patrné. — Vzhledem ke zvláštní hodnotě sociologické studie Habermase a jeho spolupracovníků Friedeburga, Oehlera a Weltze je třeba litovat, že jejich kniha má v NSR poměrně malý okruh působnosti.

⁴¹ H. U. Wehler, tamtéž, str. 741.

⁴² H. U. Wehler, tamtéž, str. 741.